

LAURENT BINET

HhhH

Himmlers hersens heten Heydrich

Roman

Vertaald uit het Frans door
Liesbeth van Nes

J.M. MEULENHOF

Gabčík is zijn naam en hij is een personage dat echt heeft bestaan. Heeft hij in zijn eentje achter de gesloten blinden van een in duisternis gehulde flat op het smalle ijzeren bed liggen luisteren, en buiten het zo herkenbare knarsen van de Praagse trams gehoord? Ik wil het geloven. Omdat ik Praag goed ken, kan ik bedenken welk nummer de tram heeft (maar dat is misschien veranderd), welke route hij rijdt en waar Gabčík achter de gesloten blinden ligt te wachten, te denken en te luisteren. We zijn in Praag op de hoek van de Vyšehradská en de Trojička. Tram 18 of 22 staat stil bij de Botanische Tuin. En het is 1942. In *Het boek van de lach en de vergetelheid* laat Kundera merken dat hij zich een beetje schaamt omdat hij zijn personages een naam moet geven, en ook al is er van die schaamte nauwelijks iets terug te vinden in zijn romans die overborrelen van de Tomassen, Tamina's en Tereza's, het is toch wel een beetje terecht, want wat is er nu banaler dan een verzonnen personage (in een kinderlijke poging realistisch te schrijven, of in het beste geval gewoon voor het gemak) een volkomen willekeurig verzonnen naam te geven? Kundera had wat mij betreft nog iets verder mogen gaan, want wat is er eigenlijk banaler dan een verzonnen personage?

Gabčík heeft dus echt bestaan, en Gabčík was wel degelijk de naam waar hij naar luisterde (zij het niet altijd). Zijn geschiedenis is even waar als uitzonderlijk. In mijn ogen tekenen hij en zijn kameraden voor een van de grootste verzetsdaden uit de geschiedenis van de mensheid en ontegenzeggelijk het belangrijkste wapenfeit van verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Al lange tijd

wilde ik hem hulde brengen. Al lange tijd zie ik hem voor me in dat kamertje, waar de blinden gesloten zijn en het raam openstaat en waar hij ligt te luisteren naar het knersen van de tram die bij de Botanische Tuin stopt (in welke richting hij gaat weet ik niet). Maar als ik dat beeld op papier zet, wat ik nu ongemerkt aan het doen ben, weet ik niet zeker of ik hem daarmee hulde breng. Ik verlaag die man tot de rang van een gewoon personage en zijn daden tot literatuur, het is alchemie en ontierend, maar wat kan ik eraan doen? Ik wil dat beeld niet mijn hele leven met me meeslepen zonder althans geprobeerd te hebben het weer te geven. Ik kan alleen maar hopen dat de transparante spiegel van de historische werkelijkheid nog doorzichtig zal blijven achter de dikke weerspiegelende laag van idealisering die ik ga aanbren-gen in dat fabelachtige verhaal.

2

Ik herinner me niet precies meer wanneer mijn vader me voor de eerste keer over die geschiedenis heeft verteld, maar ik zie hem weer voor me, zoals hij in mijn kleine flatje woorden uitsprak als ‘partizanen’, ‘Tsjecho-Slowaken’, misschien ook ‘aanslag’, zeer zeker ‘liquidieren’ en dan het jaartal: ‘1942’. Ik had in zijn bibliotheek een *Histoire de la Gestapo* zien staan, geschreven door Jacques Delarue, en er een stukje in gelezen. Toen mijn vader me met dat boek zag, maakte hij en passant wat opmerkingen en noemde Himmler, hoofd van de ss, en ook diens rechterhand, Heydrich, protector van Bohemen en Moravië. En hij vertelde me over een Tsjecho-Slowaaks commando dat door Londen was gestuurd, en over die aanslag. De details kende hij niet (en ik had in die tijd nauwelijks reden hem ernaar te vragen, omdat die historische gebeurtenis in mijn verbeeldingswereld nog niet de plaats innam die ze er nu inneemt), maar ik merkte bij hem wel de lichte opwindning die kenmerkend voor hem is als hij (meestal

voor de honderdste keer, want hij herhaalt zichzelf graag, een beroepsdeformatie of gewoon een natuurlijke neiging) iets vertelt wat hem op de een of andere manier heeft getroffen. Ik denk niet dat hij ooit heeft beseft dat hij enig belang aan die anekdote hechtte, want toen ik hem onlangs vertelde dat ik van plan was een boek over het onderwerp te schrijven, merkte ik bij hem slechts hoffelijke nieuwsgierigheid zonder een spoor van bijzondere emotie. Maar ik weet dat die geschiedenis hem altijd heeft geboeid, ook al heeft ze op hem niet zo'n grote indruk gemaakt als op mij. Ik begin ook aan dit boek om hem iets terug te geven: het is het resultaat van een paar woorden van een vader tegen een zoon, hoewel mijn vader in die tijd nog geen geschiedenis gaf, maar er in een paar slecht geformuleerde zinnen goed over wist te vertellen.

De Geschiedenis.

3

Lang voordat de twee landen werden gescheiden, ik was toen nog een kind, maakte ik dankzij het tennis al onderscheid tussen Tsjechen en Slowaken. Ik wist bijvoorbeeld dat Ivan Lendl een Tsjech was, terwijl Miroslav Mečíř een Slowaak was. En terwijl Mečíř de Slowaak een onconventioneler, talentvoller en sympathieker speler was dan Lendl de Tsjech, die moeizaam, kil en antipathiek was (ook al was hij 270 weken de nummer een van de wereld, een record dat alleen Pete Sampras heeft gebroken, met 286 weken), had ik, ook van mijn vader, begrepen dat de Slowaken tijdens de oorlog hadden gecollaboreerd, terwijl de Tsjechen verzet hadden geboden. In mijn hoofd (dat de verbazingwekkende complexiteit van de wereld toen nog maar in zeer beperkte mate kon bevatten) betekende het dat alle Tsjechen verzetsstrijders waren geweest en alle Slowaken hadden gecollaboreerd, alsof dat in hun volksaard lag. Geen seconde had ik aan het geval Frank-

rijk gedacht, dat toch een weerlegging was van een dergelijke schematische voorstelling. Hadden wij Fransen niet tegelijk verzet geboden én gecollaboreerd? Pas toen ik erachter kwam dat Tito een Kroaat was (en niet alle Kroaten dus hadden gecollaboreerd, en misschien ook niet alle Serviërs dus in het verzet hadden gezeten), begon ik eerlijk gezegd een wat duidelijker beeld te krijgen van de situatie in Tsjecho-Slowakije tijdens de oorlog. Aan de ene kant had je Bohemen en Moravië (oftewel het huidige Tsjechië) die door de Duitsers waren bezet en door het *Reich* geannexeerd (dat wil zeggen dat ze de weinig benijdenswaardige status hadden van *Protectorat*, dat beschouwd werd als een integraal onderdeel van Groot-Duitsland) en aan de andere kant had je de staat Slowakije, in theorie onafhankelijk, maar in de praktijk een satellietstaat van de nazi's. Dat zei uiteraard niets over het individuele gedrag van elk van de inwoners.

4

Toen ik in 1996 aankwam in Bratislava, vanwaaruit ik naar Oost-Slowakije door zou reizen om Frans te geven aan een militaire academie, was die geschiedenis van de aanslag op Heydrich een van de eerste dingen (nadat ik het nieuws had gekregen dat mijn zoekgeraakte bagage in Istanbul terecht was gekomen) waar ik de secretaris van de defensieattaché op de ambassade naar vroeg. De beste man, een onderluitenant gespecialiseerd in het afluisteren van telefoongesprekken in het Tsjecho-Slowakije van tijdens de Koude Oorlog en daarna omgeschoold in de diplomatie, vertelde me de voornaamste details van de zaak. In de eerste plaats waren ze met zijn tweeën geweest: een Tsjech en een Slowaak. Ik was blij te horen dat een staatsburger van mijn gastland aan de operatie had deelgenomen (er waren dus heus wel Slowaakse verzetsmensen geweest). Over het verloop van de operatie zelf zei hij erg weinig, behalve als ik me goed herinner dat een van de wa-

pens blokkeerde op het moment dat de auto van Heydrich onder vuur werd genomen (en ik begreep toen dus dat Heydrich in een auto zat op het moment van de aanslag). Maar wat mijn nieuwsgierigheid vooral prikkelde, was wat erop volgde: hoe de twee partizanen met hun vrienden hun toevlucht hadden gezocht in een kerk en hoe de Duitsers hadden geprobeerd hen daar te verdrinken... Vreemd verhaal. Ik wilde nadere bijzonderheden. Maar veel meer wist de onderluitenant er niet van af.

5

Korte tijd na mijn aankomst in Slowakije ontmoette ik een knappe jonge Slowaakse vrouw op wie ik wanhopig verliefd werd en met wie ik een hartstochtelijk avontuur zou beleven dat bijna vijf jaar duurde. Van haar kon ik aanvullende inlichtingen krijgen. Ten eerste de naam van de hoofdrolspelers: Jozef Gabčík en Jan Kubiš. Gabčík was de Slowaak en Kubiš de Tsjech – je schijnt je door de klank van hun achternamen niet te kunnen vergissen. De twee mannen leken in ieder geval een onontbeerlijk onderdeel te zijn van het historische landschap, want Aurelia, de jonge vrouw in kwestie, had hun naam op school geleerd, net als alle kleine Tsjechen en alle kleine Slowaken van haar generatie, denk ik. Verder kende ze het verhaal in grote lijnen, maar ze wist er nauwelijks iets meer van dan die onderofficier. Het zou nog twee of drie jaar duren voor ik me werkelijk bewust werd van wat ik altijd had vermoed, namelijk dat deze geschiedenis in romantiek en intensiteit de meest onwaarschijnlijke fictie ver achter zich laat. En dat ontdekte ik bijna bij toeval.

Ik had voor Aurelia een flat gehuurd in het centrum van Praag, tussen de Vyšehradburcht en het Karlovo Náměstí, het Karelsplein. Vanaf dat plein loopt de Resslova Ulice naar de rivier en komt uit bij het vreemde gebouw van glas dat door de lucht lijkt te zwieren en dat de Tsjechen Tančící Dům noemen, het dansen-

de huis. In die Resslovastraat staat een kerk, als je naar de rivier loopt aan de rechterkant. Aan de zijkant van die kerk bevindt zich een kelderraam waaromheen in de steen talrijke kogelinslagen te zien zijn, en een gedenkplaat die onder andere de namen van Gabčík en Kubiš noemt, en ook die van Heydrich, aan wie hun lot nu voor eeuwig is verbonden. Ik ben tientallen keren langs dat kelderraam gekomen zonder de inslagen of de gedenkplaat te zien. Maar op een dag bleef ik staan: ik had de kerk gevonden waarin de parachutisten na de aanslag hun toevlucht hadden gezocht.

Ik ben met Aurelia teruggegaan op een moment dat de kerk open was en we de crypte konden bezoeken.

In de crypte bevond zich alles.

6

Er waren nog ontzettend duidelijke sporen van het drama dat zich meer dan zestig jaar geleden in deze ruimte heeft afgespeeld: het kelderraam, maar nu van binnenaf gezien, een tunnel van enkele meters lang, kogelinslagen in de muren en het gewelfde plafond, en twee houten deurtjes. Maar er waren ook de gezichten van de parachutisten op foto's en in een tekst, geschreven in het Tsjechisch en het Engels, stond de naam van een verrader, op een aanplakbiljet waren een regenjas, een schoudertas en een fiets te zien, er was inderdaad een stengun die op het ergst denkbare moment blokkeerde, er werd naar vrouwen verwezen, er werden onvoorzichtigheden genoemd, Londen, Frankrijk, mannen van het Vreemdelingenlegioen, een regering in ballingschap, een dorp genaamd Lidice, een jonge uitkijk genaamd Valčík, een tram die langs kwam rijden, ook op het ergst denkbare moment, een dodenmasker, een beloning van tien miljoen kronen voor de man of vrouw die aangifte zou doen, cyanidecapsules, granaten en granaatwerpers, radiozenders en gecodeerde boodschappen,

een verstuurde enkel, penicilline die alleen in Engeland te krijgen was, een hele stad afhankelijk van een man bijgenaamd 'de beul', hakenkruisvlaggen en doodshoofdinsignes, Duitse spionnen die voor Engeland werkten, een zwarte Mercedes met een lekke band, een chauffeur, een slager, hoogwaardigheidsbekleders rond een doodskist, politiemannen gebogen over lijken, verschrikkelijke represailles, grootsheid en waanzin, zwakte en verraad, moed en vrees, hoop en verdriet, alle menselijke hartstochten verzameld in die paar vierkante meter, oorlog en dood, gedeporteerde joden, afgeslachte gezinnen, opgeofferde soldaten, wraak en politieke berekening, een man die onder andere viool speelde en aan schermen deed, een slotenmaker die zijn beroep nooit heeft kunnen uitoefenen, de geest van het verzet die voor altijd in die muren staat gegrift, sporen van de strijd tussen de troepen van het leven en die van de dood, er was Bohemen, Moravië, Slowakije, in die paar stenen stond de hele geschiedenis van de wereld vervat.

Buiten stonden zeventienhonderd s'sers.

7

Rondstruinend op internet ontdekte ik het bestaan van een film, getiteld *Conspiracy*, waarin Kenneth Branagh de rol van Heydrich speelt. Voor vijf euro, portokosten inbegrepen, bestelde ik haastig de dvd, die binnen drie dagen werd bezorgd.

Het is een reconstructie van de Wannseeconferentie, waarop Heydrich, bijgestaan door Eichmann, op 20 januari 1942 in een paar uur vastlegde op welke manieren de *Endlösung* moest worden toegepast. Op die datum waren in Polen en de USSR al massale executies aan de gang, maar die waren toevertrouwd aan de Einsatzgruppen, uitroeiingscommando's van de ss, die zich er toe beperkten hun slachtoffers met honderden, zelfs duizenden tegelijk bij elkaar te drijven, vaak op een veld of in een bos, en hen

daar met mitrailleurvuur neer te schieten. Het probleem van deze methode was dat ze de zenuwen van de beulen danig op de proef stelde, waardoor het moreel van de troepen steeds verder zakte, zelfs van geharde troepen als de SD of de Gestapo – Himmler zelf was in zwijm gevallen toen hij een van die massa-executies bijwoonde. Vervolgens waren de SS'ers ertoe overgegaan hun slachtoffers in stampvolle vrachtwagens te verstikken door de uitlaat naar binnen te draaien, maar de techniek bleef vrij ambachtelijk. Na Wannsee werd de uitroeiing van de joden, door Heydrich overgedragen aan de goede zorgen van de trouwe Eichmann, aangepakt als een logistiek, sociaal en economisch project van zeer grote omvang.

Kenneth Branagh speelt de rol vrij intelligent, want hij slaagt erin om de grootst mogelijke hoffelijkheid te combineren met een autoritaire, bitse manier van optreden, waardoor hij er een zeer verontrustend personage van maakt. Toch heb ik nergens gelezen dat de echte Heydrich blijk kon geven van vriendelijkheid, echte of geveinsde, in welke omstandigheid dan ook. Wel laat de film in een heel korte scène het personage tegelijk psychologisch en historisch goed uitkomen. Twee deelnemers hebben een onderonsje. De een zegt tegen de ander dat hij heeft horen zeggen dat Heydrich joods bloed in zich heeft en vraagt hem of hij denkt dat het gerucht waar kan zijn. De ander reageert venijnig: 'Waarom vraag je het hem zelf niet?' Zijn gesprekspartner verbleekt bij de gedachte alleen al. Het hardnekkige gerucht dat Heydrichs vader joods was, heeft Heydrich inderdaad lange tijd achtervolgd en zijn jeugd verpest. Het schijnt een ongefundeerd gerucht te zijn geweest, maar ook al was dat niet het geval, dan kon Heydrich als hoofd van de inlichtingendienst van de nazi-partij en van de SS zijn stamboom zonder moeite van elk verdacht spoor zuiveren.

Hoe dan ook, het is niet de eerste keer dat het personage Heydrich op het witte doek is gebracht, want al in 1943, minder dan een jaar na de aanslag, draaide Fritz Lang een propagandafilm

getiteld *Hangmen also die!*, volgens een scenario van Bertolt Brecht. In die film was de reconstructie van de gebeurtenissen totaal verzonnen (Fritz Lang wist beslist niet hoe het zich allemaal in het echt had afgespeeld, en had hij het wel geweten, dan zou hij natuurlijk niet het risico hebben genomen het aan de grote klok te hangen), maar het was wel goed verzonnen: Heydrich werd vermoord door een Tsjechische chirurg, lid van het binnenlandse verzet, die zich verborg bij een jong meisje, wier vader, een professor, met andere lokale persoonlijkheden bij een razzia was opgepakt door de bezetter en bij wijze van vergelding geëxecuteerd dreigde te worden, als de dader zich niet aangaf. De spanning die kundig (dankzij Brecht, waarschijnlijk) tot het uiterste was opgevoerd, eindigde in een ontknoping toen het verzet erin slaagde een collaborerende verrader de schuld in de schoenen te schuiven, met wiens dood de kwestie en ook de film eindigde. In werkelijkheid kwamen de partizanen noch de Tsjechische bevolking er zo gemakkelijk vanaf.

Fritz Lang heeft ervoor gekozen Heydrich tamelijk grof weer te geven als een volkomen ontaarde, perverse en verwijfde man, die hij een rijzweep laat hanteren om zijn wreedheid en tegelijk zijn verdorven aard te onderstrepen. Het klopt dat de echte Heydrich doorging voor een seksueel gestoorde persoon en dat hij het moest doen met een falsetstem die afbreuk deed aan de rest van zijn persoonlijkheid, maar zijn arrogantie, zijn onbuigzaamheid, zijn absolute ariërprofiel hadden niets weg van de waggelende figuur in deze film. Als je een wat beter gelijkend portret wilt zien, zou je het beste *The Great Dictator* van Chaplin nog eens kunnen bekijken, waar Hynkel, de dictator, wordt geflankeerd door twee handlangers, een papperige, dikke poseur, duidelijk naar Göring gemodelleerd, en een lange dunne figuur die veel geslepen, killer en onbuigzamer is, en dat is niet de sluwe en ongemaniëerde Himmler met zijn snorretje, maar eerder Heydrich, diens zeer gevaarlijke rechterhand.

Voor de honderdste keer ben ik terug naar Praag gegaan. Ik heb de crypte weer bezocht, nu in gezelschap van een andere jonge vrouw, de prachtige Natacha (ze is Française, in weerwil van haar naam, ze komt net als wij allemaal uit een communistisch nest). De eerste dag was de crypte vanwege een nationale feestdag gesloten, maar ertegenover ligt, wat nooit eerder tot me was doorgedrongen, een bar, die 'De parachutisten' heet. De muren binnen zijn bedekt met foto's, documenten, fresco's en aanplakbiljetten die allemaal betrekking hebben op de parachutisten. Achterin een enorme muurschildering van Groot-Brittannië met punten die de verschillende militaire bases aangeven waar de gevechtsgroepen van het Tsjechische leger in ballingschap zich op hun opdrachten voorbereidden. Ik heb er met Natacha een biertje gedronken.

De volgende dag kwamen we terug toen de kerk open was en ik heb de crypte aan haar laten zien, terwijl zij op mijn verzoek een paar foto's maakte. In de hal werd een filmpje vertoond waarin de aanslag werd gereconstrueerd en ik probeerde vast te stellen waar het drama zich had afgespeeld om er eens een kijkje te kunnen gaan nemen, maar het is vrij ver van het centrum, in een van de voorsteden. De straatnamen zijn veranderd en ik kan de exacte plek van de aanslag nog steeds niet precies aanwijzen. Bij de uitgang van de crypte pakte ik een tweetalige folder mee over een tentoonstelling genaamd *Atentát* in het Tsjechisch en *Assassination* in het Engels. Tussen de twee titels was een foto van Heydrich te zien, die een trap op loopt met aan weerskanten lambrieringen, omringd door Duitse officieren en geflankeerd door zijn lokale rechterhand, Karl Hermann Frank, een Sudeten-Duitsers, allemaal in ceremonieel tenue. Op het gezicht van Heydrich was een rode schietschijf afgedrukt. De tentoonstelling werd gehouden in het Legermuseum, in de buurt van het metrostation Florenc, maar er werden geen data genoemd (alleen de openings-